
Cuprins

ÉTIENNE GILSON (1884-1978) „NU ATÂT UN FILOSOF, CÂT UN TEOLOG” (<i>Vasile-Adrian Carabă</i>)	9
PREFAȚĂ.....	32
INTRODUCERE.....	35
I. ARTE PLASTICE DE MASĂ.....	41
II. MUZICĂ DE MASĂ.....	65
III. LITERATURĂ DE MASĂ.....	89
IV. LITURGHII DE MASĂ.....	117

Étienne Gilson (1884-1978) „Nu atât un filosof, cât un teolog”

Membru titular al Academiei Franceze și membru străin, corespondent sau asociat al multor academii europene sau nord-americane¹, Étienne Henry Gilson, filosof tomist și istoric al filosofiei medievale, dar și filosof al limbajului, expert în artă și literatură sau muzician², este fără doar și poate unul dintre „nemuritorii” (*les immortels*) culturii occidentale. Virtuțile sale nu se regăsesc doar în plan academic. Credința sa sinceră în Dumnezeu și devotamentul față de Biserica Apuseană îl determină să ia atitudine împotriva curentului ateist din ce în ce mai ofensiv și multistratificat în societatea occidentală, mai ales după sfârșitul celui de-Al Doilea Război Mondial, profilându-l și ca unul dintre marii apologeți ai creștinismului veacului al XX-lea³. O lucrare publicată în 1949 în onoarea sa la Editura Cerf, în care semnav nume celebre ale timpului, precum Jacques Maritain, Henri-Irénée Marrou sau Henri Gouhier, avea ca titlu: *Étienne Gilson, un filosof al creștinătății*⁴.

¹ Vezi, în acest sens: *Mélanges offerts à Étienne Gilson de l'Académie française*, Pontifical Institute of Mediaeval Studies (PIMS), Toronto; Librairie philosophique J. Vrin, Paris, 1959, pp. 9-14.

² Fr.J. Sochoń, *Étienne Gilson in the Universal Encyclopedia of Philosophy*, în *Studia Gilsoniana*, 7/4 (2018), pp. 689-708; aici, p. 689.

³ Are o seamă de lucrări care abordează chestiunea ateismului. Ca lucrare bibliografică de referință pentru opera lui Gilson, vezi: M. McGrath, *Étienne Gilson. A Bibliography – une bibliographie*, PIMS, Toronto, 1982.

⁴ J. Maritain *et al.*, *Étienne Gilson: philosophe de la chrétienté*, Éditions du Cerf, Paris, 1949.

Gilson nu a fost un convertit, asemenea mai vârstnicului său prieten, poetul și dramaturgul Paul Claudel⁵, ci un creștin născut prin botez și educat din copilărie în tradiția și valorile spirituale ale Bisericii Romano-Catolice atât în familie, cât și în școala parohială Sainte Clotilde (1890-1895), din Paris. Realismul, însă, a fost ceea ce l-a legat întotdeauna de Claudel⁶, făcând ca în el să se regăsească la un loc ceea ce sociologia modernă franceză consideră ca fiind antagonic: „Un catholique d’identité et d’ouverture” (Florian Michel)⁷. La conturarea acestei identități va fi contribuit, cu siguranță, studiul limbilor clasice, greaca și latina, al științelor umaniste și exacte, al muzicii și al liturghiei din perioada liceeană la Petit Séminaire de Notre-Dame-des-Champs (1895-1902), dar și întâlnirile providențiale cu Lucien Lévy-Bruhl, în ultimul său an de studii la Liceul „Henri IV” (1902-1903)⁸, și cu Henri Bergson, la Collège de France, în timpul studiilor sale universitare la Sorbona (1904-1907). Dacă în cazul lui Lévy-Bruhl a audiat, în primă instanță, un curs despre David Hume⁹, iar mai târziu unul despre Descartes, pe care Jean-Pierre Cavallé l-a numit „un curs legendar”¹⁰, în persoana lui Bergson, Étienne Gilson

⁵ Între 1928 și 1950, ocazional, Gilson și Claudel au corespondat; vezi, în acest sens, F. Michel. C.-P. Perez, *Correspondance Étienne Gilson-Paul Claudel*, în *Bulletin de la Société Paul Claudel*, 229 (2019), pp. 11-26.

⁶ L.K. Shook, *Étienne Gilson*, PIMS, Toronto, 1984, p. 178. O variantă prescurtată a biografiei scrise de Shook și neasumată, ceea ce o face dificil de citat, pe <https://www.adler-aquinasinstitute.org/Étienne-gilson-society/biography-of-Étienne-gilsons-intellectual-life/>.

⁷ F. Michel, *Étienne Gilson: un catholique d’identité et d’ouverture*, în *Études*, 4253 (2018), pp. 79-88.

⁸ L.K. Shook, *Étienne Gilson*, *op. cit.*, pp. 6-9, 11, 17.

⁹ Din păcate, nu s-a păstrat nicio notiță de curs; vezi: R.J. Fafara, *Étienne Gilson. Formation and Accomplishment*, PIMS, Toronto, 2018, 2, n. 4.

¹⁰ J.-P. Cavallé, *Notes et documents sur „le Descartes de L. Lévy-Bruhl”*, în *Revue Philosophique de la France et de l’Étranger*, 179/4 (1989), pp. 453-463; aici, p. 453.

„a întâlnit pentru prima dată un filosof autentic în exercițiul propriu-zis al filosofării” (Laurence Shook), care l-a impresionat atât de mult, încât a numit cursul acestuia „momentul culminant al vieții” sale¹¹. Deși între profesorii săi au fost și alte nume sonore, precum Émile Durkheim sau Victor Delbos, niciun altul nu i-a marcat atât de mult viața precum cei doi amintiți mai sus. Lévy-Bruhl avea să-i devină, mai târziu, coordonatorul tezei de doctorat, *La doctrine cartésienne de la liberté et la théologie*, publicată în 1913, la Paris, la editura lui Felix Alcan, sub titlul: *La liberté chez Descartes et la théologie*, și tot el avea să-l determine să se îndrepte spre lumea scolasticii și filosofia lui Toma d’Aquino. În materie de metodă, de la Lévy-Bruhl a înțeles importanța încadrării istorice a textului filosofic, iar de la Bergson, că parada de neologisme trădează întotdeauna absența ideilor (Fafara)¹².

1913 reprezintă și debutul carierei sale universitare ca *maître de conférences* pentru filosofie și științele educației la Universitatea din Lille, marcat de apropierea de operele a doi mari gânditori medievali, din școli teologice diferite și uneori divergente, ale franciscanului Bonaventura și ale dominicanului Toma d’Aquino¹³, pentru care va face o adevărată pasiune și despre care va scrie lucrări de referință.

Anii Primului Război Mondial, în care a luptat inclusiv în prima linie la Verdun¹⁴, din apropierea căruia a și fost luat

¹¹ L.K. Shook, *Étienne Gilson*, op. cit., p. 18.

¹² R.J. Fafara, *Étienne Gilson. Formation and Accomplishment*, op. cit., pp. 3-5. O descriere a personalității lui L. Lévy-Bruhl, în E. Gilson, *Mon ami Lévy-Bruhl, philosophe, sociologue, analyste des mentalités*, în *Les nouvelles littéraires*, 18 martie 1939. 1, necrolog publicat la cinci zile de la moartea filosofului.

¹³ *Mélanges offerts à Étienne Gilson de l’Académie française*, op. cit., p. 10; L.K. Shook, *Étienne Gilson*, op. cit., pp. 62-63.

¹⁴ După război, pe 12 iunie 1919, a fost decorat cu Crucea de fier (*Croix de guerre*) pentru acte de „curaj și devotament” în cadrul companiei de mitraliori a

prizonier în februarie 1916, au reprezentat pentru Gilson și o perioadă de introspecție spirituală și de studiu. În cei doi ani de prizonierat, a aprofundat gândirea mistică a lui Bonaventura, a avut ocazia să-și perfecționeze germana și engleza și a învățat rusa de o manieră excepțională, încât alături de clasici greci și latini, precum Aristotel și Vergilius, autori moderni ca Goethe, Shakespeare și Dostoievski au devenit lectura sa obișnuită¹⁵. Tot de acum datează și primele sale incursiuni pe tărâmul artei, reușind chiar să publice două studii în reviste franceze de prestigiu¹⁶.

Primul an de pace, 1919, coincide cu reluarea carierei sale universitare ca profesor de Istoria filosofiei la Strasbourg. Aici îi cunoaște pe Lucien Febvre și Marc Bloch, savanți care l-au încurajat în opțiunea sa pentru studiile medievale, întărindu-i convingerea că recuperarea și revalorificarea tezaurului de gândire medieval nu se puteau face doar prin reintroducerea istoriei gândirii medievale pe scară largă între disciplinele universitare, ci și printr-o abordare obiectivă a ei în fața unei lumi pline de prejudecăți față de Evul Mediu, în general. Doi ani mai târziu, ajunge profesor la Sorbona, la catedra de *Istorie a filosofilor medievale*, întemeiată pentru François Picavet în 1906, unde predă „despre filosofi antici, medievali și moderni în atmosfera continuă a filosofiei și teologiei înseși”¹⁷. De acum, se va dedica întrutotul

Regimentului 164 de infanterie; vezi: *Mélanges offerts à Étienne Gilson de l'Académie française*, op. cit., p. 10.

¹⁵ R.J. Fafara, *Étienne Gilson. Formation and Accomplishment*, op. cit., p. 13.

¹⁶ *Art et métaphysique*, în *Revue de métaphysique et de morale* (RMM), 23 (1916), pp. 243-267; *Du fondement des jugements esthétiques*, în *Revue philosophique de la France et de l'étranger* (RPFE), 83 (1917), pp. 524-546; vezi F. Aran Murphy, *Art and Intellect in the Philosophy of Étienne Gilson*, University of Missouri Press, Columbia și Londra, 2004, p. 200; M. McGrath, *Étienne Gilson. A Bibliography – une bibliographie*, op. cit., p. 207.

¹⁷ L.K. Shook, *Étienne Gilson*, op. cit., p. 104; Fr.J. Sochoń, *Étienne Gilson in the Universal Encyclopedia of Philosophy*, op. cit., p. 690; vezi și: F. Van

lumii medievale ca cercetător, profesor și editor, pentru care a publicat numeroase lucrări științifice, receptate critic foarte rapid. În 1926 a înființat, împreună cu Gabriel Thery OP, revista *Archives d'histoire doctrinale et littéraire du Moyen Age*, iar în 1929, împreună cu Henry Carr CSB, Edmund J. McCorkell CSB și Gerald B. Phelan, a pus bazele *Institutului de Studii Medievale* din Toronto, devenit *Pontifical* zece ani mai târziu, unde a predat cu regularitate, în fiecare semestru de toamnă, până în 1959¹⁸. Pe parcursul a mai bine de treizeci de ani, Gilson a fost invitat să țină prelegeri sau cursuri și la alte universități prestigioase, precum Université Libre de Bruxelles (1923), Harvard University (1926-1928, 1938), University of Aberdeen (1930, 1931), University of Virginia (1938), Indiana University (1940), dar mai ales la renumitul Collège de France (1932-1951), unde cunoscuse pentru prima dată erudiția franceză¹⁹.

Lucrarea care i-a adus vizibilitate în spațiul academic, trezind admirații și contestări la fel de vehemente, a apărut în același an, 1919, pe când încă se afla la Strasbourg. Este o monografie filosofică dedicată lui Toma d'Aquino și tomismului, *Le thomisme. Introduction à la philosophie de saint Thomas d'Aquin*, care a dus la schimbarea opticii la nivel academic în legătură cu tema. Dimensiunile ei s-au modificat simțitor cu fiecare nouă ediție revăzută și adăugită, până la cea de-a șasea (1965), prelucrată de

Steenberghen, *In memoriam Étienne Gilson*, în *Revue philosophique de Louvain*, 76 (1978), pp. 538-545, aici, p. 538.

¹⁸ L.K. Shook, *Étienne Gilson*, *op. cit.*, pp. 192-195; F. Aran Murphy, *Art and Intellect in the Philosophy of Étienne Gilson*, *op. cit.*, p. 102; Fr.J. Sochoń, *Étienne Gilson in the Universal Encyclopedia of Philosophy*, *op. cit.*, p. 691; <https://pims.ca/article/history-and-organization-of-the-institute/>. CSB = Congregatio Sancti Basilii sau Congregația preoților Sf. Vasile.

¹⁹ *Mélanges offerts à Étienne Gilson de l'Académie française*, *op. cit.*, pp. 11-13.

autor²⁰, cunoscând traduceri în diferitele stadii ale evoluției ei. Nu am greși dacă am considera această lucrare capodopera gilsoniană.

Un drum similar l-au parcurs și alte lucrări cu caracter monografic, care, de asemenea, l-au impus ca autoritate științifică: *La philosophie au moyen âge* (1922), care, în cea de-a doua ediție, într-o „formă mult mai amplă”, vine și cu o retrospectivă a gândirii patristice, văzută ca izvor al acestei filosofii²¹; *La philosophie de saint Bonaventure* (1924); *René Descartes, discours de la méthode, texte et commentaire* (1925); *Saint Thomas d'Aquin* (1925), apărută în ultima ediție revizuită, din 1974, sub titlul *Saint Thomas moraliste*; *Introduction à l'étude de saint Augustin* (1929); *Études sur le rôle de la pensée médiévale dans la formation du système cartésien* (1930); *L'esprit de la philosophie médiévale*, lucrare ce cuprinde conferințele ținute în cadrul *Gifford Lectures* la Universitatea din Aberdeen, în 1932, și care exprimă sistematic convingerea autorului în existența unei „filosofii creștine” și medievale, ca urmare a disputei izbucnite în jurul noțiunii cu un an înainte²². Multe dintre cărțile sale viitoare vor fi colecții de

²⁰ Despre edițiile, traducerile și recenziile lucrării, vezi: M. McGrath, *Étienne Gilson. A Bibliography – une bibliographie*, op. cit., pp. 26-28. În limba română a apărut relativ târziu, în 2002, având ca sursă ultima ediție din 1965, revăzută și adăugită de autor; vezi: *Tomismul. Introducere în filozofia Sfântului Toma d'Aquino*, trad. din franceză de A. Niță; trad. din latină de L. Wald, Ed. Humanitas, București, 2002. Legat de ediția din 1965, vezi: F. Aran Murphy, *Art and Intellect in the Philosophy of Étienne Gilson*, op. cit., pp. 307-308.

²¹ Așa cum putem deduce din afirmațiile sale, ca model pentru această nouă ediție pare a-i fi stat volumul al II-lea din F. Ueberweg, *Grundriss der Geschichte der Philosophie: Die mittlere oder die patristische und scholastische Zeit*, în cea de-a XI-a ed., revăzută și substanțial adăugită a lui B. Geyer, din 1927; vezi: É. Gilson, *Filozofia în Evul Mediu. De la începuturile patristice până la sfârșitul secolului al XIV-lea*, trad. de I. Stănescu, Ed. Humanitas, București, 1995, p. 7.

²² *Mélanges offerts à Étienne Gilson de l'Académie française*, op. cit., pp. 21, 23, 29, 33; pentru toate edițiile acestor lucrări, vezi: M. McGrath, *Étienne Gilson. A Bibliography – une bibliographie*, op. cit., pp. 6, 7, 13, 20-21, 30-31.

studii publicate de el ca răspunsuri la interogații sau provocări ale momentului.

În prima parte a anului 1931, o discuție dintre Étienne Gilson și Léon Brunschvicg, ținută în prezența președintelui *Societății franceze de filosofie*, Xavier Léon, despre importanța lui Augustin și Toma pentru filosofie, a dus la apariția în lumea filosofilor francezi a unei discuții publice legate de justificarea sau nu a noțiunii de „filosofie creștină”. Aceasta mocnea după afirmațiile lui Émile Bréhier din primul său volum de *Istorie a filosofiei*, apărut în 1927, în care punea la îndoială o atare justificare. În plus, ceea ce a impulsionat disputa a fost un articol tot al acestuia, cu titlul: *Există o filosofie creștină?*, trimis la *Revue de métaphysique et de morale*²³, care era un răspuns la teza afirmativă a lui Étienne Gilson din *Introduction à l'étude de saint Augustin*²⁴. Xavier Léon l-a rugat pe Gilson să ofere un contrarăspuns, ceea ce a și urmat. Au venit, ulterior, și alte reacții din partea unor savanți ca Jacques Maritain, Maurice Blondel, Gabriel Marcel, Marie-Dominique Chenu, Fernand van Steenberghen sau Jacques Chevalier²⁵, disputa

²³ B. Romeyer, *Autour du problème de la philosophie chrétienne. Essai critique et positif*, în *Archives de Philosophie*, 10/4, *Études critiques* (1934), pp. 1-64 [419]-[482], aici, p. 3 [421]; J.L. Lorda, *Le débat sur la philosophie chrétienne (1931)*, <https://www.omnesmag.com/fr/ressources/debat-sur-la-philosophie-chrÉtienne-1931/>, publicat pe 21 noiembrie 2017, accesat pe 2 noiembrie 2024.

²⁴ *Y a-t-il une philosophie chrétienne?*, în *Revue de Métaphysique et de Morale*, 38/2 (1931), pp. 133-162.

²⁵ Vezi: J.G. López, *El problema de la Filosofía cristiana*, în *Scripta Theologica*, 3/2 (1971), pp. 529-535, aici, p. 529 și J.L. Lorda, *Le débat sur la philosophie chrétienne (1931)*, *op. cit.* Un prim bilanț al disputei îl făcea, în 1967, A. Livi în *Étienne Gilson e il problema della filosofia cristiana*, publicată trei ani mai târziu, în 1970, într-o nouă versiune în limba spaniolă, sub titlul *Filosofía cristiana e idea del limite critico*, Pampelune, Ediciones Universidad de Navarra, având o prefață semnată chiar de É. Gilson, eroul principal al ei. F. Van Steenberghen, *In memoriam Étienne Gilson*, p. 539.

desfășurându-se, propriu-zis, pe o perioadă de aproximativ doi ani, între 1931 și 1933. Deși nu s-a implicat în dispută, Martin Heidegger s-a situat de partea contestatarilor²⁶.

Contraargumentele principale ale lui Bréhier față de existența unei filosofii creștine erau lipsa de noutate și originalitate în materie de filosofie, de care a dat dovadă creștinismul în primele sale cinci secole de existență, dependența gânditorilor creștini antici și medievali, precum Augustin sau Toma, de sistemele filosofice grecești dominante, platonismul și aristotelismul, faptul că rațiunea este organul de cunoaștere în cazul filosofiei și nu credința, ca în cazul creștinismului, prin care este înțeleasă revelația definită în dogme²⁷. Sintetizând, Gilson respingea ideea incompatibilității dintre creștinism și filosofie sau dintre filosofie și revelație, înțeleasă ca *irațională*, căci „principiul întregii speculații medievale este *fides quaerens intellectum*” (credința în căutarea înțelegerii). Această convingere, împărtășită de Anselm și Augustin, a fost exprimată în secolul al XVIII-lea de filosoful francez Maine de Biran în sintagma: *intellectus quaerens intellectum per fidem* („intelectul caută înțelegerea prin credință”). Pe de altă parte, cum revelația creștină se interpune între noi și filosofia greacă ca o realitate istorică, modul nostru de a gândi nu poate face abstracție de ea, chiar dacă unii pretind că o fac, căci

²⁶ Vezi: *O „filozofie creștină” reprezintă o contradicție în termeni și o neînțelegere a problemei*; M. Heidegger, *Introducere în metafizică*, trad. din germană de G. Liiceanu și T. Kleininger, Ed. Humanitas, București, 1999, p. 18. Expresia folosită de Heidegger este: „Ein hölzernes Eisen” (mot-à-mot: un fier de lemn); vezi: *Einführung in die Metaphysik*, Max Niemeyer Verlag, Tübingen, 1966, p. 6. Lucrarea face obiectul unei prelegeri susținute în 1935 la Universitatea din Freiburg; vezi: „Vorbemerkung”/„Notă asupra ediției”.

²⁷ É. Bréhier, *Histoire de la Philosophie*, tom. I, *L'Antiquité et le Moyen Age. II. Période hellénistique et romaine*, Librairie Félix Alcan, Paris, 1927, pp. 493, 494, 521; Bréhier (1931), pp. 140, 141, 144, 146; vezi și B. Romeyer, *Autour du problème de la philosophie chrétienne. Essai critique et positif*, op. cit., 4 [422].

filosofia „datorează [creștinismului] unele dintre principiile sale directoare”. În plus, ne-am putut convinge că revelația ne ferește de erorile rațiunii pure, cum sunt cele ale lui Platon și Aristotel²⁸. Ca atare, un filosof care este creștin nu poate filosofa decât ca un creștin, iar filosofia sa nu poate fi decât creștină, adică „o contemplație rațională a revelației creștine”²⁹.

Noutatea acestei dispute nu a reprezentat-o contestarea conceptului, căci aceasta avea deja o istorie de mai bine de două sute de ani, ci confirmarea lui. Disputa a cunoscut, așa cum o descrie și o sintetizează Blaise Romeyer, contemporan și martor ocular, patru faze distincte: una istorică, cea de început, în care implicarea lui Gilson a fost precumpănitoare, una metafizică și augustiniană, o alta critică și blondeliană și, ultima, bergsoniană. Nu știm dacă abandonarea, în 1932, a catedrei de la Sorbona și mutarea sa la Collège de France nu va fi avut legătură și cu disputa în cauză. Din mărturisirile sale, făcute lui Jean Guitton, în 1959, reiese că atmosfera de la Sorbona devenise apăsătoare pentru un filosof creștin: „Sorbona este, în realitate, o facultate de teologie atee și de aceea dumneavoastră și cu mine nu putem trăi acolo; ori suntem obligați să facem istorie pură, ori, dacă vrem să fim noi înșine, suntem numiți «prozeliți», pentru că nu respectăm regulile jocului. [Acolo] am înțeles din ce în ce mai clar ce eram eu de fapt: nu atât un filosof, cât un teolog”³⁰.

²⁸ F. Aran Murphy, *Art and Intellect in the Philosophy of Étienne Gilson*, *op. cit.*, p. 112; É. Gilson, *L'esprit de la philosophie médiévale*, ed. a 2-a, revizuită, Ed. J. Vrin, Paris, 1948, pp. 4, 5, 11, 30.

²⁹ J.L. Lorda, *Le débat sur la philosophie chrétienne (1931)*, *op. cit.*; É. Gilson, *Introduction à l'étude de saint Augustin*, ed. a 3-a, Ed. J. Vrin, Paris, 1949, p. 47.

³⁰ J. Guitton, *Journal de ma vie*, vol. 2, *Avenir du présent 1958-1971*, Ed. Desclée de Brouwer, Paris, 1976, p. 410 (întreaga conversație : pp. 409-411); R.J. Fafara, *Étienne Gilson. Formation and Accomplishment*, *op. cit.*, p. 28, n. 65. Jurnalul poate fi împrumutat online pe <https://archive.org/details/journaldemavie000oguit>.

Până la cel de-Al Doilea Război Mondial, monografiile au ocupat un loc mai redus între publicațiile lui Gilson, multe dintre studiile și conferințele ultimului deceniu fiind adunate în volume pe teme de actualitate: *Les idées et les lettres* (1932), *Pour un ordre catholique* și *La théologie mystique de saint Bernard* (1934); *Christianisme et philosophie* (1936); *The Unity of Philosophical Experience* (New York, 1937); *Héloïse et Abélard* (1938); *Dante et la philosophie* sau *Réalisme thomiste et critique de la connaissance* (1939)³¹.

De la mijlocul anilor 1930 era limpede că un nou război urma să izbucnească, singura incertitudine reprezentând-o data. După Congresul nazist de la Nürnberg, din 1934, Gilson este cuprins de teamă pentru viitorul creștinismului și nu se ferește să-i considere pe politicienii pasivi, cei care nu înțeleg în ce direcție a luat-o istoria, în special pe comuniștii mânați de utopia „eliberării omului de către om”, complici „nerușinați” ai lui Hitler, „imbecili periculoși”³². În primăvara anului 1940, nu cu mult înainte de capitularea Franței în fața Germaniei naziste, avea să țină în câteva orașe ale statului american Massachusetts o conferință intitulată „Franța și războiul”, programatică pentru viitoarea sa poziționare fără rezerve de partea generalului Charles de Gaulle, eroul Franței libere, și împotriva mareșalului Philippe Pétain, eroul de odinioară de la Verdun, devenit colaboraționist al Germaniei naziste³³. Așa cum remarcă biograful său, Gilson conștientizează în această perioadă afinitatea dintre preocuparea sa pentru filosofia

³¹ *Mélanges offerts à Étienne Gilson de l'Académie française*, op. cit., pp. 33-39.

³² Temeri exprimate de Gilson din Toronto discipolului său, Henri Gouhier, pe 6 octombrie 1934; la J. Prévotat, *Étienne Gilson est-il un chrétien modéré?*, în J. Prévotat, J. Vavasseur-Desperriers (coord.), *Les „chrétiens modérés” en France et en Europe (1870-1960)*, Ed. Presses Universitaires du Septentrion, Villeneuve d'Ascq, 2013, ed. epub, par. 29 și n. 40.

³³ J. Prévotat, *Étienne Gilson est-il un chrétien modéré?*, op. cit., par. 31, n. 43.

medievală și existențialismul lui Gabriel Marcel, în urma unui gest banal din partea profesorului american Ernest Hocking, de la Universitatea Harvard, care, la finalul ultimei prelegeri din seria „Dumnezeu și filosofia”, „strângându-mi mâna, spuse simplu: «Foarte bine!». Și cum rămâne cu Gabriel Marcel?”. Reflectând, mai târziu, la cele întâmplate, afirma că „ontologia lui Toma [...] și cea a lui Gabriel Marcel au mai multe în comun decât cuvântul «existență»”³⁴. Au fost ultimele conferințe peste hotare, căci, din aprilie 1940, până la sfârșitul războiului, a locuit doar în Franța, ocupându-se cu precădere de revizuirea unor monografii care l-au consacrat, precum cele despre Toma, Augustin sau Bonaventura, continuându-și, în paralel, cursurile la Collège de France³⁵. Aici, Gilson a încercat, în 1941, să reintroducă metafizica în studiul filosofiei, propunând transformarea *Catedrei de filosofie* într-o *Catedră de istorie a ideilor filosofice în Franța Modernă*. Argumentul principal al său era că în Franța nu exista niciun filosof propriu-zis, unul după standardul impus de școala germană în secolul al XIX-lea, dovada suplimentară fiind dezinteresul, începând cu 1935, pentru filosofia universitară franceză în afara granițelor Franței. Respingerea unei astfel de propuneri nu a întârziat din partea taberei seculariste reprezentate de filologul Mario Roques, care vedea în noua configurație a catedrei de filosofie mijlocul prin care teologia și-ar fi putut face loc din nou în

³⁴ L.K. Shook, *Étienne Gilson, op. cit.*, pp. 241, 261. Citatul dat de Shook este din articolul *Le thomisme et les philosophies existentielles*, în *La vie intellectuelle*, 13 (1945), pp. 144-155 (*non vidi*).

³⁵ *Mélanges offerts à Étienne Gilson de l'Académie française, op. cit.*, pp. 41-42; <https://www.adler-aquinasinstitute.org/Étienne-gilson-society/biography-of-Étienne-gilsons-intellectual-life/>. Prelegerile ultimei conferințe americane au fost publicate în 1941, la New Haven, de Yale University Press, purtând același titlu: *God and Philosophy*, în limba română: *Dumnezeu și filosofia*, trad. de Alex. Moldovan, Ed. Galaxia Gutenberg, Târgu Lăpuș, 2005.